

Наукові записки: [збірник наукових статей] / М-во освіти і науки України; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова; укл. Л.Л. Макаренко. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 283 с. – (Серія педагогічні та історичні науки). – Випуск LXXX (80).

Басюк Н.А.

Житомирський державний університет імені І. Франка

СОЦІАЛЬНА ГРУПА ЯК ПРОСТІР ДЛЯ ВИХОВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ШКОЛЯРІВ

Педагогічні науки

Проблема формування групових ціннісних орієнтацій школярів залишається однією з маловивчених у теоретичному плані і викликає найбільші труднощі у практичному розв'язанні. Саме в рамках групи і колективу як особливого виду групи проявляються усі форми взаємодії між людьми: співпраця, взаємодопомога, дружба, колективізм, повага, суперництво, заздрість, байдужість, індивідуалізм, нехтування іншими. Група відображає суспільство в мініатюрі. Подолати негативні явища, які спостерігаються сьогодні в суспільстві (жорстокість, егоїзм, цинізм, агресивність та ін.), можна, навчаючи дітей будувати конструктивні взаємини з найближчим оточенням – членами первинної групи, учнівського колективу, – орієнтуючись при цьому на духовно-моральні цінності.

Мета статті – проаналізувати основні наукові підходи до розуміння поняття «соціальна група» у світлі проблеми формування групових ціннісних орієнтацій школярів.

Упродовж свого життя людина перебуває і діє в різноманітних групах, зазнаючи групового впливу на розвиток своєї особистості. Якщо в ранні роки це група дитячого садка, сім'я, шкільний клас, то з віком коло спілкування розширюється, а отже, і збільшується кількість груп, до яких одночасно входить школяр. Сьогоднішній учень – член багатьох груп і об'єднань у школі і поза нею. Групи відрізняються між собою вибудованою системою поглядів, норм і цінностей, значущістю для учня. Проте в центрі нашого дослідження постає шкільний клас як мала соціальна група, оскільки ніякі

угруповання та об'єднання не в змозі повністю замінити класний колектив. Це пов'язано з декількома факторами. По-перше, у класі учні проводять чотири-шість годин свого життя щоденно. По-друге, основним видом діяльності, в який включається увесь клас, є учіння, що, в свою чергу, створює широкі можливості для спілкування. По-третє, саме на базі шкільного класу виникають такі взаємопов'язані об'єднання як тимчасові творчі групи на уроці, група продовженого дня, сектори самоврядування, а також мікрогрупи, які виникають на основі дружби, симпатії, близькості поглядів, інтересів, переконань, тобто неформальні групи.

Дефініція «група» є предметом посиленого інтересу зарубіжних та вітчизняних науковців. Це пояснюється значенням групи в системі і структурі суспільних відносин. А. Донцов [7, с. 175-176] проаналізував історичний шлях становлення терміну «група» від вузького специфічного вжитку до сучасного наукового розуміння:

- у XVII ст. слово «група» використовувалося художниками і скульпторами для позначення такого способу компоновання зображувального матеріалу, коли фігури утворюють єдність і справляють цілісне художнє враження;

- у XVIII ст. це поняття починають застосовувати для позначення реальних людських спільнот, члени яких об'єднані певною спільною ознакою, що вирізняє їх з-поміж інших;

- у другій половині XIX ст. відбулося психологічне відкриття соціальної групи як особливої реальності людських стосунків і стало поштовхом до розвитку соціальної психології;

- в 10-20 роки XX ст. основним об'єктом емпіричного (насамперед експериментального) вивчення стає мала група, тобто найближче соціальне оточення людини, середовище її безпосереднього спілкування;

- з 30-х років XX ст. інтерес до психологічної проблематики груп набуває масового і стійкого характеру (класичні дослідження Е. Мейо,

М. Шерифа, К. Левіна, Р. Уайта, Д. Картрайта, Л. Фестінгера заклали основи для сучасного розуміння природи групових процесів).

Огляд наукової літератури засвідчив відсутність єдиного загальноприйнятого розуміння поняття «група». У суспільних науках до ХХ ст. включно соціальна група розумілась як утворення когнітивної природи. Тому у визначеннях групи підкреслювалися її властивості по когнітивному критерію: спільність інтересів і цінностей; наявність спільних прав і обов'язків; усвідомлення членами групи своєї належності чи меж; визнання групи зовнішніми спостерігачами. У соціології група розуміється як множина індивідів, пов'язаних певними відношеннями [8]. Таким чином, соціологія аналізує соціальну групу з позиції місця, яке вона займає в системі суспільних відносин. Соціологів цікавлять зв'язки соціальної групи як елемента мікросередовища з іншими соціальними утвореннями, причому саме характер цих зв'язків і зумовлює конкретну систему взаємин у самій групі.

У соціальній психології під поняттям «соціальна група» розуміють «відносно стійку сукупність людей, пов'язаних між собою спільними цінностями, цілями, системою взаємин, взаємовпливів і включених до типових форм діяльності» [3, с. 280]. Соціально-психологічний підхід ґрунтується на вивченні групи як суб'єкта певної соціальної поведінки, на діяльнісному опосередкуванні міжособистісних взаємин у групі, на рівні їх розвитку.

У психологічному словнику подається таке визначення групи: «Група – це обмежена у розмірах спільність людей, яка виділяється із соціального цілого на основі певних ознак (характера діяльності, соціальної чи класової приналежності, структури, композиції, рівня розвитку і т.д.)» [5, с. 84]. Психологія зосереджує свою увагу на формі вчинків індивіда за умов присутності інших людей або взаємодії з ними.

У соціальній педагогіці поняття група означає «щонайменше дві (але зазвичай більше) людини, які об'єднані спільними цілями чи схожими

інтересами на царині пізнавального, емоційного або соціального взаємообміну під час однієї чи кількох зустрічей, достатніх для того, щоб у них склалося враження один про одного; був розроблений перелік норм, необхідних для їхнього спільного функціонування; сформовані цілі їхньої групової діяльності; виникло таке відчуття єдності, коли вони вважають себе (й інші оцінюють їх) як певну цілісність, відмінну від інших союзів» [9, с. 46].

Малою соціальною групою вважають невелику за складом спільноту, в якій люди безпосередньо контактують між собою, об'єднані спільною метою та завданнями, що є підґрунтям для виникнення взаємодії, спільних норм, процесів та інтересів, певних міжособистісних стосунків та тривалості існування [2, с. 34]. Для неї характерним є спільна мета, спільна діяльність, спільні ціннісні орієнтації і способи взаємодії, міжособистісне спілкування, почуття внутрішньої приналежності до групи, що відчуває кожний член групи (почуття «ми»). У визначеннях поняття «мала група» деякими вітчизняними вченими відмічається обов'язкова наявність певної системи цінностей і норм. Зокрема, Г. Антипіна пише: «Малу групу можна визначити як малочисельну за своїм складом соціальну групу, члени якої об'єднані спільною діяльністю і знаходяться в безпосередньому, стійкому особистісному контакті один з одним, що є основою для виникнення як емоційних взаємин у групі (симпатії, антипатії, байдужості), так і особливих групових цінностей і норм поведінки» [1].

Шкільний клас ми розглядаємо як малу первинну групу. Поява терміну «первинна група» в науковому обігу пов'язана з ім'ям Ч. Кулі. Цим терміном позначалися об'єднання людей, пов'язаних між собою родинними зв'язками, дружбою або спільними інтересами (сім'я, неформальні об'єднання за місцем проживання, роботи). Пізніше термін був запозичений А. Макаренком при поділі груп на первинні та вторинні колективи, але використовувався дещо в іншому значенні. Первинним колективом є загін, клас, виробнича бригада. Вторинний колектив – поняття ширше (школа, підприємство, військова

частина), складається з первинних колективів на основі усвідомлення спільних цілей і завдань.

Колектив є вищою формою розвитку соціальної групи. Відмінність колективу від інших видів груп полягає у наявності в ньому особливих взаємин, які не спостерігаються в інших групах, а саме: колективістичної ідентифікації, колективістичного самовизначення, ціннісно-орієнтаційної єдності, покладання відповідальності та ін. [6, с. 170].

Дослідження з вивчення проблем учнівських, загальношкільних, виробничих колективів активізувалися у 50-70-х роках минулого століття. У пострадянський період ставлення до колективу змінилося. Вбачаючи у колективі відображення ідей класової ідеології, педагоги перейшли в іншу крайність – відмовилися не тільки від ідеологізованих піонерської, комсомольської організацій, а й від більшості дитячих самодіяльних об'єднань. Дійшло до того, що термін «колектив» у науковій літературі намагалися обходити, замінюючи його суміжними поняттями. Критикуючи погляди на колектив як інструмент радянської системи виховання, педагоги спростовували його роль у становленні особистості. Очевидно, це і є однією з причин того, що «на зміну скомпроментованому і зрадженому колективізму приходить зоологічний індивідуалізм» (І. Бех).

Істотно збагатила вчення про малу групу «стратометрична концепція групової активності», розроблена А. Петровським (пізніше перейменована в «теорію діяльнісного опосередкування міжособистісних взаємин у групах і колективах»). Сутність її в тому, що структура малої групи зображена у вигляді трьох прошарків, або, за іншою термінологією, «страт». Зовнішній поверхневий прошарок характеризується виникненням міжособистісних взаємин на основі емоційних контактів. Вони не опосередковані цілями і цінностями групи, а побудовані на емоційному сприйнятті чи несприйнятті один одного. Середній прошарок складає ціннісно-орієнтаційна єдність – міжособистісні (ділові) взаємини членів групи опосередковані цілями і цінностями групи. Внутрішній прошарок – це «ядро» групової структури, яке

складають спільна групова діяльність і її цілі. Міжособистісні взаємини виникають як результат єдності установок і ціннісних орієнтацій членів групи відносно предмета спільної діяльності.

Структурна модель малої групи, запропонована А. Петровським, водночас може бути розглянута як три рівні розвитку групової згуртованості.

Психологічну структуру малої соціальної групи складають групові інтереси, групові потреби, групові норми, групові цінності, групова думка, групові рішення, групові цілі. Найважливішою характеристикою групи є її ціннісні орієнтації. Єдність ціннісних орієнтацій членів групи або, як назвав їх В. Шпалинський, ціннісно-орієнтаційна єдність є показником групової згуртованості. Ціннісно-орієнтаційна єдність розглядається як інтегральна характеристика системи внутрішньогрупових зв'язків, що показує рівень чи ступінь співпадання думок, оцінок, установок і позицій групи відносно об'єктів (цілей діяльності, осіб, ідей, подій), які найбільш значущі для групи [4, с. 134]. Про наявність ціннісно-орієнтаційної єдності у групі свідчить частота збігу думок або позицій членів групи відносно об'єктів, значущих для групи в цілому. Ціннісно-орієнтаційна єдність не нівелює особистість у групі, оскільки не перешкоджає наявності у членів групи різних смаків читацьких уподобань, інтересів, звичок тощо.

А. Петровський підкреслює, що «високий ступінь співпадання думок, оцінок, позицій індивідів по суттєво значущим для групи питанням створюється не в результаті комунікативної практики групи, а є наслідком активної спільної групової діяльності, що має суспільно корисний характер. Саме така діяльність і слугує основою спілкування між членами групи і стає джерелом інтенсифікації зв'язків між ними» [4, с. 135]. Ціннісно-орієнтаційна єдність сприяє перетворенню групи в колектив.

Як бачимо, ціннісно-орієнтаційна єдність характеризується тим, що міжособистісні взаємини між членами групи опосередковуються соціально важливою спільною діяльністю, значущою для кожного члена. У процесі

спільної діяльності виникає співпадання орієнтацій членів групи на основні цінності, що стосуються виконуваної діяльності.

Морально-ціннісну орієнтацію ми розглядаємо як групове утворення, єдність ціннісних орієнтацій усіх членів групи, що виявляється у духовно-моральній сфері.

Таким чином, аналіз стану розробки проблеми формування групових ціннісних орієнтацій ми розпочали з розгляду основних наукових підходів до розуміння поняття група та її характеристик. Подальші дослідження передбачають теоретичне обґрунтування сутності групової морально-ціннісної орієнтації та її змістової структури.

Література:

1. Антипина Г.С. Изучение малых групп в социологии и социальной психологии. – Л., 1967. – С. 10
2. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. Кн. 2: Соціальна психологія груп. Прикладна соціальна психологія. – К.: Либідь, 2006. – 560 с.
3. Орбан-Лембрик Л.Є. Соціальна психологія: Посібник. – К.: Академвидав, 2003. – 448 с.
4. Петровский А.В., Шпалинский В.В. Социальная психология коллектива: Учеб. пособ. для студентов пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 1978. – 176 с.
5. Психология. Словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
6. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О.М. Степанов. – К.: «Академвидав», 2006. – 424 с.
7. Социальная психология: Хрестоматия: Учеб. пособие для студентов вузов / Сост. Е.П. Белинская, О.А. Тихомандрицкая. – М.: Аспект Пресс, 1999. – 475 с.

8. Социология: Энциклопедия / Сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – 1312 с.
9. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / За заг. ред. І.Д. Зверєвої. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.

Аннотация

В статье рассматриваются основные научные подходы к пониманию понятия «социальная группа» в свете проблемы формирования групповых ценностных ориентаций школьников. Раскрывается сущность ценностно-ориентационного единства и групповой нравственно-ценностной ориентации как признаков высокоразвитой группы.